

ESKİ ÇAĞLARDA KÜTÜPHANELER

LEMEN ŞENALP

İlk kütüphanelerin ne zaman, nerede ve ne şekilde kurulduğunu incelerken bir kütüphaneyi teşkil eden en mühim unsurun yani kitabın da ilk şekil ve tarzlarına temas etmek zaruri olacaktır.

Kitabın tarihini beş bin yıl evveline kadar götürmek mümkündür. Fakat maalesef bu uzun devrin ilk üçte ikisinde, kitabın ne olduğu ve inkişafı hakkında bize fikir verebilecek pek az ve çok dağınık malûmata sahibiz.

Papirusla, kitabın iptidai şekli olan tomarın, icat edildiği yer olan Mısır'da en eski medeniyet vesikalarını aramak beyhudedir. Papirus üzerine yazılmış olan vesikalar maalesef gerek rutubet ve gerekse haşarat tarafından tahrip edilmiş ve bugün bize M. E. 1800 yıllarından itibaren intikal edebilenler ancak ölümler için yazılan ve mezarlarda bulunan bazı vesikalardır.

Muhtemelen yazının ve papirusun icat edildiği yer olan Mısır'da eski devirlere ait bir kütüphane bilinmemekle beraber, Thebes civarlarında bulunan iki mezarda "kütüphaneci" ünvanı kaydı bulunmuştur.

Çin kitapları en eski kitaplardır. M. E. 3000 yıllarında daha kitaptan bahsedilemeyen devirde Çin, edebî faaliyet göstermiş ve M. E. 2000 yıllarında imparatorluk tarihçileri ve M. E. 500 yıllarında yaşayan büyük filozof Laotse'nin kraliyet arşivisti olduğu bilinmektedir.

Çinliler daha M. E. 213 yıllarında ipekten kâğıt yapma hususunda istifade etmekte idiler. Fakat bu çok pahalıya mal oluyordu. M. S. 105 yılında Ts'ai-Lun, ham madde olarak ipek yerine nebat kabukları, pamuk kalıntıları v.s. kullanarak bugünkü anladığımız mânada kâğıdı icat etti. Bu kitap tarihinde ve kültür tarihinde çok mühim bir rol oynadı. Kâğıdın keşfini mütaakap derhal çok geniş mikyasta elyazmaları arttı ve dolayısıyla kültür dünyasında yepyeni bir hareket doğdu.

Kâğıdın ilk icat edildiği devirlerden bugün bize kadar intikal eden vesika kalmamıştır. Meşhur İsveçli seyyah Sven Hedin, Tibet çölünün Lob Nor gölü civarında, küçük bir vâhada, en eski vesika-

lardan birkaç tane buldu. Bunlardan başka şimdi British Museum ve Paris Millî Kütüphanesinde muhafaza edilen birkaç elyazması Türkistan'daki Tun Huang mâbedinde bulunmuştur.

ASUR'DA KÜTÜPHANELER

Çin ve Mısır'dan başka bir büyük medeniyet merkezi daha vardır ki orada kitap tarihi bizi M. E. 3000 tarihine kadar götürür.

Nippur civarında 1890-1900 yılları arasında yapılan kazılarda Amerikalı arkeologlar birkaç salonları çivi yazılı tabletlerle dolu olan bir mâbet buldular ki bunun arşiv ve kütüphane binası olduğu anlaşılmış ve tahminen M. E. 3000. yılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilmiştir.

1850 yılına doğru Layard ve Rassam adlı iki İngiliz arkeologu Ninive'deki Asur Kırallık Asurbanipal'in kütüphanesini keşfetmişlerdi ki aşağı yukarı 22000 tableti ihtiva ediyordu.

Babilonyalılar çok yazan bir millettir; bu sebeple pek çok çivi yazılı tablet koleksiyonlarına sahiptiler.

Ninive'deki Kırallık kütüphanesinden başka Nippur, Kuta, Borsippa ve Uruk şehirlerinde de mühim kütüphaneler mevcuttu.

Asur'daki en mühim kütüphaneler Assur, Kalach, Arbelâ ve Ninive'deki mâbet kütüphaneleridir.

Ninive'deki kütüphane VII. yüzyılda Asur hükümdarı Asurbanipal tarafından kurulmuştur. M. E. 670 yılında Medler ve Kaldeliler Ninive'yi zaptedip memleketi harabettikleri zaman kütüphanede bulunan tabletlerin bir kısmı da tahrip edildi.

Ninive'deki tabletler hafriyatı mütaakıp British Museum'a nakledilmiştir. Ancak bu nakil sırasında tabletlerin nizamı bozulduğundan kütüphanede ne gibi bir tasnif sistemi tatbik edildiği bilinememektedir.

İskenderiye Kütüphanesi

M. E. IV. ve III. asırlara ait, bize kadar intikal etmiş olan en eski Grek papirusları o devre ait umumi bir malûmat vermeye kifayet etmemekle beraber az çok bir fikir verebilmeleri bakımından tarihî kıymetleri fazladır.

Eski Yunanistan'da Strabo ve Aristoteles gibi âlimlerin hususi kütüphanelerine rastlanmaktadır. Umumun istifadesine arz edilen kütüphanelerin kuruluşu ise daha sonraki devirlere aittir.

Milâttan önceki devirlerde (M.E. III. asrın ilk yarısı) antikitenin en büyük ve en meşhur kütüphanesini bir Yunan sömürgesi olan İskenderiye şehrinde görmekteyiz.

I. Ptoleme zamanında başlıyan Grek-Mısır kültür münasebetleri

II. Ptoleme zamanında daha artmıştı. Hükümdar, memleketinde her türlü huzur ve sükûnları temin edilecek olan birçok Yunanlı âlim dâvet ediyordu. Zaten o sıralarda bir çok karışıklıklar içinde bulunan Yunanistan'dan uzaklaşmak âlimlerin de işine geliyordu.

II. Ptoleme tarafından davet edilen Grek âlimlerinin gayesi burada Grek literatürünün en iyi kopyelerinden bir koleksiyonunu meydana getirmek ve bunların izah ve şerhlerinin yapılarak bir nizamaya konması idi.

İskenderiye kütüphanesi iki koleksiyondan mürekkepti, biri kiral sarayında, daha küçük çaptaki de Serapun mâbedinde idi.

Kütüphane ile meşgul olan âlimlerden biri de şair Callimaque idi. Callimaque İskenderiye kütüphanesinde mevcut kitapların, bugün mevcut olmıyan ve ancak ikinci elden ayrı basımları elimizde bulunan mevzu kataloğunu yapmıştır. İskenderiye kütüphanesinin ehemmiyeti hakkında pek fazla malûmata sahip olmamakla beraber, esas kütüphanede 490.000 rulo ve mâbetteki ek kütüphanede de 43.000 rulo bulunduğu kaydedilmektedir. Maalesef o zamandan tam bir rulo intikal etmemiştir, fakat 6-7 metre uzunluğunda ve elde kolayca tutulabilir 5-6 cm. kutrunda rulolar olduğu tahmin edilmektedir. Bir kitabın 8-10 rulo sığdırılabileceği ve bir kitaptan bir kaç nüsha bulunduğu da nazarı itibara alınırsa yukarıda verdiğimiz yüzbinli rakamların ifade ettiği kitap sayısı çok azalır. Fakat şurası da muhakkak ki İskenderiye kütüphanesi zamanın kültür hayatında mühim bir rol oynamıştır.

İskenderiye kütüphanesi Roma İmparatoru Sezar'ın İskenderiye'yi istilâ edişine kadar (M.E. 47) ehemmiyetini muhafaza etti. İstilâ sırasında kütüphanenin mühim bir kısmı yandı. Bilâhare M. Antonius sevgilisi Kleopatra'ya yanan kütüphanenin yerine Bergama kütüphanesinden 200.000 rulo vermişse de kütüphane eski ehemmiyetini kaybetmiş ve muhtemelen hıristiyanların Serapeum mâbedini yaktıkları M. S. 391 yılında tamamıyla harabolmuştur.

Bergama Kütüphanesi

Bergama Kıralityet Kütüphanesi I. Attale tarafından tesis edilmiş, fakat II. Eumène zamanında inkişaf etmiştir. Bergama Kütüpha-

nesi ile İskenderiye Kütüphanesi arasında daimî bir rekabet mevcuttu. Bu yüzden II. asrın başlarında Mısır Kralı Bergama'ya papirus ihracını menetti. Fakat bu yasak pergament yahut parşömen denilen deriden mamul bir kâğıt cinsinin icat edilmesini sağladı ve bu defa papirustan daha dayanıklı olan ince deriler üzerine yazılmış gayet nefis eserler meydana geldi. Fakat M. E. 133 yılında Bergama'nın Romalılar tarafından zaptını mütaakıp kütüphane ehemmiyetini kaybetti ve nihayet onu Marcus Antonius yakılan İskenderiye Kütüphanesinin yerine Mısır Kraliçesi Kleopatra'ya hediye etti ve kütüphane olduğu gibi İskenderiye'ye nakledildi.

1878, 1886 yıllarında Alman arkeologlar tarafından yapılan kazılarda kütüphanenin organizasyonu hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Athéné mâbedi kazıları sırasında dört salon bulunmuştur. Bunlardan birinde Athéné ilâhesinin yaldızlı büyük bir heykeli vardı, belki de bu salon bir seramoni veya okuma salonu idi. Bunun etrafında bulunan diğer üç küçük salon da kitap depoları vazifesini görmekte idi ki bu tarz antikitenin diğer kütüphane mimarisine uygun gelmektedir.

Bergama Kütüphanesi hiç bir zaman İskenderiye Kütüphanesinin eriştiği şöhrete sahip olmamakla beraber, kitap tarihinde parşömen kâğıdını icat ve kullanma bakımından mühim bir yer işgal etmektedir. Daha çok eski devirlerde yazının hayvan derileri üzerine yazıldığını görmekteyiz; fakat bu işin daha mükemmel ve bir sanayi haline gelmesi bu devirde ve o şeref de Bergamalılara nasip olmuştur.

Roma Kütüphaneleri

Romenler İmparatorluklarını kurduktan sonra Grek kültürünün meyvelerini de assimile etmeye ve bu meyanda kitap sahasındaki Grek usul ve âdetlerini de almaya başladılar. Roma'da bilhassa, hicret etmiş Grekler tarafından yapılan bir kitap ticaretinin inkişafına daha hemen ilk yıllarda şahit olmaktadır.

İlk Romen kütüphaneleri harb ganimeti olarak istilâ ettikleri memleketlerden getirilen eserlerden teşekkül etmiştir. İmparatorluk devrinde memleketin ileri gelen şahsiyetleri kendi özel kütüphanelerini zenginleştirmekle âdeta birbirleriyle yarış ediyorlardı. Mühim koleksiyonlara sahip olmak zamanın modası olmuştu.

Roma'da halkın da istifadesini mümkün kılacak bir kütüphanenin tesisi Sezar tarafından düşünülmüş fakat kendisi projesini tat-

bik etmeğe vakit bulamadan öldürülmüştür. Ondan sonra Liberté mâbedinde Asinius Pollion tarafından M. E. 39 yılında ilk halk kütüphanesi kurulmuştur. İmparator Ogüst zamanında Roma'da iki büyük kütüphane mevcuttu. Bunlardan biri M. E. 28 yılında Palatin tepesi üzerinde Apollon mâbedi yakınlarında Actium meydan muharebesi hâtırasına inşa edilmiş olan Palatin Kütüphanesi idi. Diğeri İmparatorun kızkardeşi Octavia'nın adına Champ de Mars'ta tesis edilmişti. Her iki kütüphane de bir müdürün idaresinde idi. Kütüphane memurları esir sınıfından idiler ve Librari tesmiye edilirdi. Müdür, umumiyetle şövalye sınıfından olurdu.

İmparator Ogüst tarafından kurulan her iki kütüphane de o devirde çok sık görülen yangınlarla harabolmuşlardır. Fakat sonra İmparator Domitien Palatine Kütüphanesini tekrar inşa ettirdi; bundan başka Kapitol (Capitole) üzerinde de başka bir kütüphane tesis etti. Fakat sonraları M. S. 100 yılında İmparator Trajan tarafından Ulpia Kütüphanesi adıyla kurulan ve aynı zamanda kiralık arşivini de ihtiva eden kütüphane hepsinin fevkinde bir değer taşımakta idi. M. S. 370 yılında Roma'da yirmi sekiz kütüphane mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Bunun dışında diğeri şehirlerde de bu tarz tesisler azar azar artmakta idi. Gerek yapılan kazılar ve gerekse edebî metinlerden öğrendiğimize göre bunlar arasında Adrien tarafından Atina'da kurulan kütüphane en belli başlılarından biridir.

LEMAN ŞENALP